

УДК 80(=16)А.Малецький

ВНЕСОК ПРОФЕСОРА АНТОНІ МАЛЕЦЬКОГО В РОЗВИТОК СЛАВІСТИКИ

Іраїда ГАЛЕНКО

Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, 79000
Кафедра загального мовознавства

У статті описана наукова і викладацька діяльність професора А.Малецького (1821–1913) у ділянці слов'янознавства, показано, що творчість видатного філолога й історика виходила за межі полоністики. Він був одним із зачинателів славістичних студій у Львівському університеті, започаткував вивчення між-слов'янських зв'язків у ділянці геральдики і брав участь у дослідженні писемності слов'ян дохристиянської пори.

Ключові слова: полоністика, порівняльно-історичний метод, славістика, слов'янські руни, геральдика.

У жовтні 2003 р. виповнюється 90 років від дня смерті професора Антоні Малецького – польського ученого і громадського діяча, широко відомого в Галичині та поза її межами у другій половині XIX–на початку XX ст. Його життя і творчість вже неодноразово привертало до себе увагу дослідників. Зокрема, йому присвячені статті у великій загальній енциклопедії¹, у польському біографічному словнику², де професор представлений як дослідник польської літератури, історії та мови, філолог-класик, літературний критик, драматург, поет і перекладач. Однак славістична тема поза полоністикою у творчому доробку професора досі спеціально не вивчалася. Розглянемо цю проблему на тлі життєвого і творчого шляху ученого.

Антоні Малецький народився 16 липня 1821 р., у стародавньому селі Об'єзеже* Познанського воєводства, де його батько працював у панському маєтку економом. Хлопчик рано осиротів і виховувався у родині Ігнація Грабовського. Навчаючись у познанській гімназії, здібний юнак виявив свій літературний хист і почав писати вірші та літературні замітки в дусі німецької естетики, яка була досить впливовою в інтелектуальних колах Познані. У 1841 р. А.Малецький закінчив гімназію і вирішив вивчати естетику і філософію у Берлінському університеті. Там він студював класичну

¹ Wielka encyklopedia powszechna. T.6. Warszawa, 1965. S.631.

² Skret R. Antoni Józef Małeki // Polski Słownik biograficzny. T.19/3. Zeszyt 82. Warszawa–Wrocław–Kraków–Gdańsk, 1974. S.431–435.

* Як свідчить "Słownik geograficzno-krajoznawczy polski". (Warszawa, 1994. S.464), у селі Об'єзеже, досі зберігаються архітектурні пам'ятки XIII–XVI ст., палацовий ансамбль кінця XVIII ст., мальовничий пейзажний парк з курганом Т.Костюшки, насипаний за ініціативою Я.Немцевича. В Об'єзежі побували А.Міцкевич, Я.Крашевський, Я.Немцевич, В.Поль.

філологію та історію, слухав лекції з германістики і славістики. В університеті А.Малецький зазнав впливу філософії Гегеля і, крім глибоких фактичних знань, засвоїв основи дослідницької роботи: документальність, аргументованість, критична оцінка джерел, логічність, синтетичність, стислість і хороший стиль. У 1844 р. в Берлінському університеті він захистив дисертацію “De academia verere” про філософські погляди учнів Платона і одержав ступінь доктора філософії, а в 1845 р. там же склав екзамен на право викладання у гімназії. Будучи студентом, А.Малецький 1842 р. у часописі “Oređownik naukowy” (Poznań) опублікував свою першу розвідку з історії польської літератури “O zyciu i pismach Adama Mickiewicza” – першу прижиттєву критичну біографію великого поета³.

Початок самостійної діяльності молодого учителя був доволі напруженим: протягом чотирьох років у гімназіях Познані він викладав латинську, грецьку, польську мови та історію, співпрацював у місцевій пресі, друкував літературно-критичні та історіографічні статті про поеми Зигмунта Красінського⁴, давав порівняльну характеристику суспільного ладу давніх слов'ян і германців та ін.⁵ Ці праці були нестандартними, добре опрацьованими, завдяки їм Малецький став одним із найвідоміших тогочасних літературних критиків. Наслідком цього стало запрошення молодого вченого на завідування кафедрою класичної філології Краківського (1850–1852, звільнено за негативне ставлення до впровадження німецької мови як викладової у середні школи) та Інсбрукського (1854–1856) університетів. У цей час Малецький перекладає польською мовою твори давньогрецьких авторів (“Електру” Софокла. Познань, 1854; “Антигону” – рукопис), публікує свої лекції з класичної філології, прочитані у літньому півріччі в Краківському університеті⁶, пише власні драматичні твори: комедію “Grochowy wieniec czyli Mazury w Krakowskim” (Poznań, 1854), трагедію “List żelazny” (Poznań, 1856). Ці п'єси ставили театри Варшави, Кракова і кількох міст Німеччини (у перекладі).

Таким був перший період творчої діяльності А.Малецького, сповнений уваги до польської поезії, класичної філології і відзначений спробою зайняти власне місце в історії польської драматургії.

22 серпня 1856 р. А.Малецький був призначений керівником кафедри польської мови і літератури Львівського університету. Кафедра була заснована ще у 1825 р., але протягом останніх чотирьох років не функціонувала, бо в онімеченому університеті не знайшлося кандидатури полоніста-славіста на посаду завідувача кафедри. В Європі в той час при вивченні слов'янських мов активно використовувались принципи порівняльно-історичного мовознавства, і тогочасний міністр освіти і віровизнань Австрії Л.Тун слушно вважав, що претендент на посаду завідувача кафедри польської мови і літератури мав бути не тільки добрим полоністом, а й знавцем інших слов'янських мов, щоб “міг бачити взаємозв'язок слов'янських мов між собою, а також зі старослов'янською, церковною”⁷. Трапилося так, що свою кандидатуру на цю посаду міністру запро-

³ Kryński A.A. A.Malecki // Prace filologiczne. T.8. Warszawa, 1916. S.642.

⁴ Malecki A. O stanowisku i działach autora “Irydiona” // Rok. Poznań, 1845; “Irydyon” // Przegląd Poznański, 1846.

⁵ Malecki A. Porównanie pierwotnych zawiązków społecznych u Germanów i Słowian // Przegląd Poznański, 1846.

⁶ Malecki A. Prelekcje o filologii klasycznej i jej encyklopedii. Kraków, 1850; O dramacie starożytnej Grecji w stosunku do literatury i stanu społeczeństwa // Biblioteka Ossolińskich. T.IX–X. Lwów, 1866.

⁷ Finkel L., Starzyński S. Historia Uniwersytetu Lwowskiego. Cz.1. Lwów, 1894. S.335.

понував професор А.Малецький – на той час уже відомий як філолог-класик, літературний критик, письменник і надзвичайно красномовний оратор. Професор володів німецькою, класичними мовами, знав санскрит, а зі слов'янських мов – тільки польську. Після консультації з Францем Міклошичем, найвизначнішим тогочасним спеціалістом з порівняльного слов'янознавства, А.Малецький старанно опрацював усі його праці з порівняльного слов'янознавства, вивчив за його ж підручником старослов'янську мову і через три місяці одержав бажану посаду. Так розпочався другий, львівський, період у творчому житті ученого, період дуже плідний і тривалий. Саме у Львові А.Малецький написав найважливіші свої праці з літературознавства, лінгвістики, історії середньовічної Польщі і шкільної дидактики, які не тільки засвідчили багатогранність наукових інтересів ученого, а й у значній своїй частині ввійшли в історію польської культури.

Професор А.Малецький прибув до Львова у зрілому віці – 35 літ, уже маючи науково-викладацький досвід, набутий під час праці в Краківському та Інсбрукському університетах, а ще раніше – при викладанні польської та класичних мов у гімназіях Познані та Кракова. У Львівському університеті професор працював шістнадцять років, а вийшовши на пенсію, продовжував активно займатися наукою і громадською діяльністю. Людина творча й ініціативна, з гострим розумом і широким світоглядом, з непересічними організаторськими здібностями, водночас толерантна, скромна, сумлінна, надзвичайно працьовита і відповідальна, А.Малецький в університеті швидко проявив свої непересічні здібності ученого, педагога і громадського діяча. Він оби-

рався деканом філософського факультету (1871–1872 рр.), ректором університету (1872–1873 рр.), послом до крайового сейму (1871–1889 рр.), з 1873 р. був дійсним членом Академії знань у Кракові, з 1881 р. – довічним членом австрійської палати сенаторів, членом австрійської шкільної ради у Відні, співзасновником “Крайової шкіль-

ної ради” та “Gazety Lwowskiej”, членом низки товариств і закладів, з 1894 р. – почес-

ним громадянином м. Львова, й одна з вулиць Львова була названа його ім'ям. А.Малецький швидко ввійшов у гроно провідних учених університету, здобув високе визнання в наукових, освітянських і громадських колах не тільки Львова, Галичини, а й усієї Польщі. С.Стажинський, один із авторів “Історії Львівського університету”, назвав професора А.Малецького окрасою і гордістю факультету, а відхід ученого з кафедри у 1874 р. визнав як важку втрату⁸.

Під час праці в університеті наукові інтереси професора були зосереджені на проблемах полоністики, тобто спрямовані головню на історію польської літератури, літературну критику, історію польської мови та її сучасний стан. Водночас професор не міг стояти осторонь проблем слов'янознавства, особливо порівняльного, яке тоді бурхливо розвивалося, а також не враховувати вимог міністра щодо порівняльного вивчення польської мови студентами університету. Побіжно треба зазначити, що з 1849 р. професор Я.Головацький, керівник кафедри української мови і літератури, наполегливо використовував у навчальному процесі здобутки слов'янознавства при викладанні і вивченні української мови та словесності, особливо у порівняльному аспекті при співставленні явищ української, старослов'янської та інших слов'янських мов, сприяючи тим

⁸ Finkel L., Starzyński S. Historia Uniwersytetu Lwowskiego. Cz.2. S.130.

самим зародженню славістики у Львівському університеті. Свідчень відносно контактів цих двох учених немає, але аналіз науково-викладацької діяльності А.Малецького вказує на те, що професор працював у сфері як полоністики, так і славістики, і на ґрунті полоністики започаткував в університеті славістичні студії.

В університеті професор викладав історію польської літератури від давнього періоду до сучасності, історичну граматику польської мови порівняно зі старослов'янською. Безумовною заслугою А.Малецького було послідовне й постійне використання засад історизму, впровадження й успішне використання методики порівняння при викладанні польської мови, визнання старослов'янської мови необхідною складовою частиною філологічної освіти, створення перших у Польщі підручників польської мови для учнів гімназій та учителів, написаних з використанням принципів порівняльно-історичного мовознавства, та увага до вивчення давніх пам'яток.

А.Малецький вперше у Польщі почав викладати польську мову на порівняльних засадах, головню викладених Ф.Міклошичем у його порівняльній граматиці слов'янських мов (Т.1. – 1852 р., Т.2. – 1856 р.) Ця важлива подія спричинила злам у системі вищої освіти Польщі. Уже в своїй першій інавгураційній лекції “О роzytku języka starosłowiańskiego”, прочитаній у 1857 р., професор повідомив, що буде дотримуватися “нового порівняльного напрямку в граматичних дослідженнях”⁹. І одразу ж пояснив цю тезу, зіставивши споріднені явища у польській та старослов'янській мовах. Він постійно підкреслював, що старослов'янська мова найкраще з усіх слов'янських надається для порівняння у процесі філологічних досліджень, тому що перші твори, написані цією мовою, сягають IX ст., хоч дійшли до нас у пізніших пам'ятках XI ст. При цьому професор помилявся, вважаючи старослов'янську мову прамовою всіх слов'янських мов, “matką naszych dialektów”. Однак у даному випадку важливе те, що започатковане А.Малець-

ким викладання польської мови у порівнянні зі старослов'янською стало традиційним в університеті (його продовжив учень А.Малецького – Р.Пілят), а в 80-х роках старослов'янська мова вже визнавалася однією з підвалин славістичної освіти студентів.

Для співставлення і порівняння А.Малецький у своїх мовознавчих студіях та навчальній літературі використовував приклади не тільки старослов'янської й інших слов'янських мов, а й з грецької, латинської, санскриту та литовської мов. Литовській мові він приділяв особливу увагу, бо вона “зберігає архаїчні риси і добре надається для відтворення мовних фактів і для співставлення”¹⁰.

У 1863 р. вийшли з друку дві граматики польської мови А.Малецького: менша¹¹ – призначена для учнів гімназій і реальних шкіл, і більша¹² – для учителів. Мета цих посібників – навчити молодь правильно говорити і писати рідною мовою, а також полегшити вивчення чужих мов, зокрема, давніх. Обидві граматики мали добру дидактичну базу: вони написані з врахуванням ідей, викладених у працях Й.Добровського, В.Копітара, А.Шлейхера і особливо славіста-компаративіста Ф.Міклошича; водночас у них враховані найважливіші принципи загальної лінгвіс-

⁹ Kryński A.A. A.Malecki // Prace filologiczne. T.8. Warszawa, 1916. S.643.

¹⁰ Malecki A. Gramatyka historyczno-porównawcza języka polskiego. T.1. Wstęp. Lwów, 1879. S.4.

¹¹ Malecki A. Gramatyka języka polskiego mniejsza dla użytku gimnazjów i szkół realnych ułożona. Lwów, 1863.

¹² Malecki A. Gramatyka języka polskiego – większa. Lwów, 1863.

тики. Застосування при викладанні матеріалу елементів двох новітніх наукових методик – історичної і порівняль-ної – дало змогу співставити окремі явища тогочасної польської мови з відповідниками, зафіксованими у пам’ятках XIV–XVI ст., і порівняти з їх відповідниками у старослов’янській, рідше – інших слов’янських мовах і діалектах.

Чимало нового автор вніс у структуру і зміст обох граматики. Крім традиційних, але написаних по-новому розділів, тут введені були ще такі: “Словотвір” (з докладним висвітленням його в різних частинах мови, а також увагою до складних слів, “Незмінні частини мови” (прислівник, сполучник, прийменник, вигук), “Синтаксис” (просте і складне речення з пунктуацією), “Порядок слів” (прямий і зворотній), “Інтерпункція” (характеристика розділових знаків). У додатку вміщений розділ “Про віршування”, де йдеться про ритм, рими, стопи тощо, а менша граMATика подає ще й невеличкий слов-

ничок. У стислому змістовному вступі чітко окреслені основні лінгвістичні поняття і терміни, які має враховувати шкільна програма (мова, її основне призначення, діалекти, зв’язок мови з мисленням). Більша граMATика закінчується розділом з рекомендацією для учителів, які теми і параграфи доцільно використовувати у кожному класі – від першого по п’ятий. Більша і менша граMATики тісно пов’язані за змістом, хоч кожна з них відзначається внутрішньою цілісністю. При цьому менша граMATика містить матеріал у стверджувальній формі без пояснень, які викладені у більшій граMATиці на основі історичного та порівняльного аналізу мовних явищ.

Професор Ю.Кляйнер, підкресливши вагомість створених А.Малецьким граматики, відзначав їх чітку логічну будову, по-новому (науково) осмислений матеріал традиційних розділів фонетики і морфології польської мови, а у синтаксисі вбачав спробу створити систему, логічно наближену до латинської, і констатував наявність “прекрасного ілюстрування зразковими прикладами з творів польських письменників”¹³. Це, на наш погляд, пояснює, чому менша граMATика “зрослася з суспільством, як жод-

на інша шкільна книга”¹⁴. Відомий польський мовознавець професор А.А.Кринський так писав про більшу граMATику: “То була праця цінна і на свій час незвичайна – перша граMATика польської мови, яка значною мірою відповідала тогочасним науковим вимогам”¹⁵. У 1863 р. на конкурсі вона отримала від Галицького крайового сейму нагороду, а менша, хоч для учнів виявилася дещо складною, була надзвичайно популяр-

ною і з деякими переробками перевидавалася понад десять разів аж до 1919 р.

Отже, дві розглянуті граMATики польської мови А.Малецького, які стали непересічною подією в тогочасній полоністиці, започаткували впровадження принципів історизму і порівняння в польській дидактиці, сприяли подальшому розвитку науки про мову і піднесенню культури польської мови та рівня її викладання. Про значення названих праць для учителів свідчать, на наш погляд, також негативні рецензії тих учителів, які не готові були до перебудови, до сприйняття нового. Вони іронізували з приводу використання порівнянь, узятих із старослов’янської мови, та ідей “niemieckich i słowiańskich języko-lekarzów”¹⁶ (тобто мовознавців). Усе викладене є доказом того, що

¹³ *Klainer J.* Antoni Małeki // Szttychi. Lwów–Warszawa–Kraków, 1925. S.132.

¹⁴ *Ibid.* S.133.

¹⁵ *Kryński A.A.* A.Małeki. S.643–644.

¹⁶ *Daszkiewicz J.* Rozbór dzieła nagrodą pieniężną uwieśzonego pod napisem “Gramatyka języka

граматики польської мови А.Малецького мали як дидактичне, так і культурологічне значення.

Уже на пенсії професор вирішив написати наукову історичну граматику польської мови, розширивши і поглибивши при цьому матеріали своєї більшої граматики, схвально сприйнятої освітянами та науковцями. Двотомна “Gramatyka historyczno-porównawcza języka polskiego” вийшла друком 1879 р. у Львові. На цю працю учений покладав великі надії, бо вважав, що вона вносить у лінгвістичну теорію новий методичний підхід до дослідження мови. Він писав, що “принципи, які лежать в основі цієї праці, мають значення не тільки для славістики” – вони зумовлять “невеликі зміни фронту і в неоднаково віддалених колах цієї нашої науки” (“Передмова”, с.VIII). Засади своєї дослідницької системи А.Малецький виклав у “Вступі” та “Передмові”. Головною підвалиною запропонованого методу він визнавав генетичність замість “пануючого дотепер у мовознавстві догматичного порівняльного” методу; всі гілки індоєвропейських мов визнаються рівноправними стосовно до того, що вони свідчать про своє минуле (це стосується і санскриту), а наявність у даного народу мовних пам’яток для кожного століття знімає потребу в використанні порівняльної методики (“Передмова”, с.VIII. “Вступ”, с.3–4). Автор підкреслив, що ця книга є історичною граматику польської мови, а вміщені у заголовку слова “історично-порівняльна” – то наслідок браку давніх пам’яток польської писемності, найдавніші з яких сягають лише XIV ст. Тому потрібно звертатися до інших слов’янських мов і, враховуючи в них спільні риси, відтворювати первісний стан. З приводу потреби використання порівняльної методики при дослідженні історії мови учений писав так: “Якщо б відшукані досі давні польські пам’ятки покривали простір усього життя польської мови, у цьому випадку не було б жодної потреби переходу меж цієї однієї мови; кожне століття мало би свій достатній коментар щодо будови мови у попередньому столітті, а що тим часом відбувалося в інших мовах, було б справою цілком несуттєвою” (“Вступ”, с.3–4).

Аналіз “Gramatyki” свідчить, що тільки розділ “Етимологія” та підрозділ “Система кон’югації” А.Малецький опрацював відповідно до нових наукових вимог, а решта залишились на рівні публікації 1863 р. Тому книга, яка містила хибну лінгвістичну концепцію і недостатньо враховувала рівень і вимоги тогочасного мовознавства, слушно була піддана гострій критиці¹⁷. Незважаючи на це, зазначена праця є доказом того, що професор був серед тих, хто прагнув висвітлити польську мову в контексті слов’янських мов.

Надзвичайно популярними були також лекції професора А.Малецького з історії польської літератури, які він читав у Львівському університеті, спираючись на власні дослідження та аналіз підручника В.Негрінга (Nehring) “Курс історії літератури” (1866). Лекції охоплювали весь шлях розвитку польської літератури до XIX ст. включно. Біографи відзначали їх високий рівень, індивідуальний стиль викладу, звертали увагу навіть на особливості вимови: часте вживання улюбленого звороту “bo to”, наголошення кожного складу у вагомих словах тощо. Серед численних слухачів лекцій були не тільки студенти, а й професори; тексти ж лекцій розповсюджувалися по всій Галичині, а вчителі повторювали думки професора своїм учням у школах. Один із

polskiego” dr. Antoni Małecki, prof. języka i historii literatury polskiej w Uniwersytecie Lwowskim. Rzeszów, 1863. S.5.

¹⁷ Skreśl. R. A.J. Małecki. S.432.

сучасників писав, що кожна освічена людина, що з якихось причин опинилася у Львові, хотіла побачити і почути знаменитого професора на викладах. Говорив він голосом піднесеним, виразно і красномовно, “z iskrą zapału i wzruszenia w oku, przemawiał gżucając słowa, płynące z myśli i trafiające w myśl słuchacza, a które porywały magiczną siłą nawet najobojętniejszego”¹⁸.

А.Малецький за своїм покликанням передовсім був літературним критиком і письменником. Разом із тим у Львові він багато уваги приділяв науковій роботі, активно працював над історією польської літератури, успішно досліджував творчість польських поетів XVII–XIX ст., підготував до друку і видав кілька важливих давньопольських рукописів¹⁹ й обширну кореспонденцію Ю.Словацького “Pisma pośmiertne” у 2-х т. (Lwów, 1868).

Аналізуючи творчість А.Морштина²⁰, Ф.Моджевського²¹, Ю.Словацького²² та Я.Кохановського²³, професор проявив себе як зрілий літературний критик, що має свою естетичну позицію і чітку дослідницьку методикку. У монографії “Анджей Фрич Моджевський” він гостро критикував рівень тогочасних розвідок з польської поезії, відзначав суцільну відсутність критичної оцінки творів, ігнорування добре підбраного фактичного матеріалу, суб’єктивізм, дріб’язковість, поверховість. Існуючі публікації з історії польської літератури автор порівнював з цеглою, зробленою з неякісної глини, яка “кришиться при першому ударі критичної кирки” (с.112), і ставив перед дослідниками завдання замість маленьких поверхових статей писати наукові монографії. Ця вимога була новою в тогочасному літературознавстві, до того ж вкрай несподіваною, бо тоді, за спостереженнями професора Ю.Кляйнера, “суспільство ще не звикло до наукового трактування сучасної поезії”²⁴.

Першим таку монографію написав сам А.Малецький. Це була найвизначніша його праця з історії польської літератури – “Юліуш Словацький, його життя і творчість на тлі сучасної епохи”. Це глибоке літературно-критичне дослідження, написане на основі численних рукописних матеріалів, щоденника й обширної кореспонденції поета. Саме завдяки використанню цих рукописних матеріалів, особливо листів до матері, та власне естетичним почуттям дослідникові вдалося відтворити правдивий образ митця з “поетичним замріяним поглядом на світ” (с.71) і створити враження, нібито в поезіях автор сам говорить про себе. Вдало підібрані уривки з творів Словацького зворушують читача і виховують його естетичний смак. Оскільки життя і творчість поета висвітлюються в контексті розвитку польської поезії з урахуванням впливу на неї англійського і німецького романтизму, то перед очима читача проходить ціла галерея всесвітньо відомих майстрів слова: Данте, Петрарка, Байрон, Мільтон, Шекспір, Томас Манн, Шіллер, Кохановський, Міцкевич та ін. Монографія була новаторською і за дослідницькою методикою: життя поета і його твори розглядалися на тлі суспільних подій, літературних

¹⁸ Koller W.J. Wspomnienia. Antoni Małeki (1821–1913). Lwów, 1915. S.15.

¹⁹ Małeki A. Wybór mów staropolskich świeckich, sejmowych i innych. Kraków, 1860; Żywot sw. Błażeja // Biblioteka Ossolińskich T.IV. Lwów, 1864; Biblija królowej Zofii. Lwów, 1871.

²⁰ Małeki A. Andrzej Marsztyn, poeta polski XVII wieku i jego imiennicy // “Збірка творів”. Огризки. Санкт-Петербург, 1859.

²¹ Małeki A. Andrzej Frycz Modrzewski // Biblioteka Ossolińskich T.4. Lwów, 1864.

²² Małeki A. Juliusz Słowacki, jego życie i działa w stosunku do współczesnej epoki. T.1–2. Lwów, 1866–1867; 2-ге вид. Т.1–3. Lwów, 1881; 3-є вид. Т.1–3. Lwów, 1901.

²³ Małeki A. Jana Kochanowskiego młodość // Przegląd Polski. Kraków. 1884. №5.

²⁴ Klainer J. Antoni Małeki. S.127.

течій, у поезіях відшукувалася провідна думка, ідея, визначалися засоби її реалізації. До того ж стиль викладу був легким, що сприяло розширенню читацької аудиторії. Фахово і доступно написана праця одержала дуже високу оцінку науковців, літераторів й освічених читачів, стала класичною в історії польської літератури, сприяла поглибленому вивченню творчості Ю.Словацького, а професорові А.Малецькому принесла загальнопольське визнання. До того ж ця монографія, як писав Ю.Кляйнер, стала чинником культурного і виховного впливу мистецтва на суспільство,²⁵ підвищила його естетичний рівень.

Плідною була також діяльність А.Малецького на ниві історії, до якої він проявляв інтерес ще в пору своєї молодості. Доречно пригадати, що історичній темі присвячена його докторська дисертація, а в 1846 р. він опублікував свою першу статтю на славістичну тему, в якій в порівняльному аспекті розглянув зародження суспільних стосунків між слов'янами і германцями. Хоч професійна діяльність А.Малецького в наступні роки була спрямована на філологію, він не стояв осторонь історичних проблем і літературознавчі питання завжди висвітлював на тлі суспільного життя.

У Львові А.Малецький був постійним відвідувачем бібліотеки ім. Оссолінських, де зібрав багатий матеріал про виникнення писемності у слов'ян і слов'янські руни. У 1872 р. вчений опублікував велику розвідку “Co rozumieć o runach słowiańskich i o autentyczności napisów na Mikorzyńskich kamieniach (Rocznik Towarzystwa Przyjaciół nauk. Poznań. S.1–23), яка через п'ятнадцять років ввійшла до збірки своїх праць під дещо зміненою назвою – “Runy słowiańskie i Mikorzyńskie kamienie”²⁶. Ця праця вченого виходила за межі полоністики і повністю була присвячена актуальній у той час славістичній проблемі: чи існувала писемність у слов'ян-язичників та чи відбувалася фальсифікація археологічних рунічних знахідок. А.Малецький заперечував наявність у слов'ян рунічної писемності в дохристиянську добу, хоча й не був дуже категоричним, вказував на доцільність вивчення цієї проблеми.

Питання про наявність рун у слов'ян у статті розглядається на тлі їх духовного життя дохристиянської пори, розвиток якого, на думку вченого, гальмувала споконвічна відокремленість слов'ян від решти світу і відсутність письма. Автор не погоджувався з думкою археологів щодо існування слов'янських рун, відмінних від скандинавських, які слов'яни нібито використовували “не тільки для утвердження своїх думок, а й для передачі іншим” (с.3). “Руни – це ще не писемність”, – писав він. Пооди-

нокі слова, видовбані або вирізані на камені, дереві чи іншому твердому матеріалі, ще далекі від правдивої “mowy piśmionnej, przemawiającej żywym, pełnemuchu i swobody wylaniem najskrutniejszej myśli” (с.4). Якщо у слов'ян і трапляються такі написи, то їх потрібно вважати запозиченими, тому й зрідка вживаними. Що ж стосується написів на монетах, печатках дохристиянського періоду, то треба ще довести їх слов'янське походження. Дослідник дав своє тлумачення графемам “ЧЕРТЬ” і “РЪЗЪ” (про які писав болгарський чорноризець Храбр) як знакам ворожби, а не писемності, відхилив як сумнівний, непереконливий і науково не обґрунтований запис у хроніці XI ст. німецького єпископа Дітмара, нібито у слов'янській святині м. Ретри стояли ідоли і на кожному з них було висічене ім'я божка, і докладно описав цілу серію сфаль-

²⁵ Ibid.

²⁶ Malecki A. Runy słowiańskie i Mikorzyńskie kamienie // Z przeszłości dziejowej. Pomniejsze pisma. T.1. Kraków, 1897. S.243–276.

сифікованих рунічних “знахідок” у Баварії, Пруссії, у Туринському костелі, на Познанщині та інших.

Мікожинські камені – це дві старовинні надгробні гранітні плити з висіченими зображеннями людини (на одній) та коня (на другій) і нерозбірливими написами під рисунками, серед яких на першій плиті прочитується “Пров”. Два повідомлення про ці камені з рисунками і написами, виявлені біля с. Мікожин на Познанщині, були в 1856 р. опубліковані в познанській газеті. Знахідка викликала жваве наукове обговорення: одні визнавали її науковою цінністю, наслідком чого Мікожинські камені стали власністю Академії знань у Кракові, інші, у тому числі А.Малецький, відносили її до підробок. Власне, самі плити професор визнавав за стародавні, що сягали поганської доби, а написи і рисунки вважав сфальсифікованими між 1853–1856 р., коли Й.Лелевель опублікував дві статті про слов’янських ідолів. А.Малецький у своїй розвідці переконливо описав джерела підробок.

Звернувшись до слов’янської міфології, учений встановив, що слов’яни хоч і шанували бога Прова, але жодних зображень його не робили, однак цього не знали ані мікожинський фальсифікатор, ані його попередник, який виготовив сто чотири фігурки слов’янських божків, у томі числі Прова. Рисунки цих божків у вигляді таблиць подав Й.Лелевель у статтях “Bałwochwalstwo słowiańskie” та “Cześć bałwochwalstwa Słowian i Polski”, опублікованих відповідно 1853 та 1856 р. А.Малецький стверджував, що на першому з Мікожинських каменів зображена та сама фігура Прова, що й на таблиці Й.Лелевеля: однакові лінії, нахил, причина ж того, що Пров, а не інший бог, з’явився на першому мікожинському камені полягає у тому, що для перемальовування ця фігура найпростіша з усіх, вміщених у таблиці Й.Лелевеля. На думку про підробку наводять і інші, факти, зокрема, те, що під фігурою Прова всі слова нерозбірливі, прочитати можна тільки Пров.

А.Малецький дав своє пояснення і зображеній на другому камені фігурі коня, якого він не визнає ані пам’яткою поганських часів, ані задумом мікожинського гравера. Це, стверджував він, “рідненький брат, найточніша копія того коня”, якого може побачити кожен краків’янин, розглядаючи орнамент на статуї ідола Святовіта, витягнутого колись з ріки Збруч. Мікожинський фальсифікатор довідався про коня з другої статті Й.Ле-

лелевеля, в якій міститься рисунок статуї ідола з усім орнаментом, де біля ступні Святовіта зображений вирізаний коник. Взагалі ж підробки на Мікожинських каменях, на думку професора, стають очевидними на тлі багатьох інших описаних містифікацій²⁷.

Праця ученого про слов’янські руни привертає до себе увагу глобальним, як прийнято писати сьогодні, підходом до висвітлення теми, глибоким знанням слов’янської старовини, докладним аналізом багатого фактичного матеріалу, чітким викладом і увагою до деталей.

Вийшовши на пенсію, А.Малецький зосередив свої наукові інтереси переважно на історії польського середньовіччя. Біографи вченого пояснюють це впливом контактів із львівськими істориками – А.Бельовським, К.Ліске, В.Кентшинським, а Ю.Кляйнер слушно підкреслив, що “це був період нового розвитку історіографії, яка тоді в Галичині займала провідне місце в науковому русі”²⁸. Вважаємо також, що активному опрацюванню історичних джерел і реалізації мрії молодості про вивчення початкового стану польського суспільства сприяло багатство львівських бібліотек, особливо бібліо-

²⁷ Malecki A. Runy słowiańskie i Mikorzyńskie kamienie. S.276.

²⁸ Klainer J. Antoni Malecki. S.134.

теки

ім. Оссолінських, де учений у 1869–1872 рр. працював заступником кустоша, а після кількालітньої перерви добровільно, як ми тепер сказали б, на громадських засадах виконував ті ж обов'язки заступника завідувача до кінця життя. Протягом 70–90-х років дослідник опублікував велику кількість статей і дві фундаментальні монографії – “*Studia heraldyczne*” (1890) і “*Lechici w świetle historycznej krytyki*” (1897, 1907). Частину своїх праць, що вийшли у різних виданнях, він зібрав у два збірники: “*Z dziejów i literatury*” (Lwów, 1896) та “*Z przeszłości dziejów. Pomniejsze pisma*” Т.1–11 (Lwów, 1897).

А.Малецький був також співвидавцем цінного видання “*Monumenta Poloniae Historica*”. Розгорнутий огляд історіографічних праць ученого зробив польський історик Оскар Галецький у статті “Антоні Малецький як дослідник п'ястовської історії”²⁹.

Основний напрям своєї діяльності у сфері історії Польщі вчений визначив сам, вказавши, що вже кілька років він збирає матеріали до внутрішньої історії польського суспільства, має намір розпочати з генези шляхти, бо його цікавить, яким чином польська шляхта здобула і виконувала видатну роль у державному устрої. З огляду на складність цієї проблеми для однієї людини, бідну історіографічну літературу з різнобоям поглядів, він зосередився на дослідженні найдавнішої епохи в історії Польщі – на т.зв. періоді П'ястів (X–XIV ст.), зрідка виходячи за ці межі. У великій кількості праць учений підняв і фахово розглянув низку важливих проблем і питань з устрою первісної Поль-

щі. Це проблема лехитів, стосунків між окремими верствами та станами населення і вплив цих стосунків на суспільство, виникнення єпископств і державне значення цього чинника, стосунки між монастирями, освітня роль монастирів, історія чернечих орденів у Польщі з визначенням по сторіччях впливів кожного з них, правові відносини, походження польської геральдики, специфіка польської сфрагістики, підробка документів, деякі питання дипломатики, нумізматики тощо.

Дві монографії ученого і основні статті, написані на ґрунтовній фактографічній базі цінних історичних джерел, містять багатий новий фактичний матеріал, тому вони особливо цікавили фахівців і визнавалися корисними для наступних синтетичних праць. Найвагомішою в історичному доробку вченого є монографія “*Studia heraldyczne*”, яка одержала нагороду Академії знань у Кракові, що підкреслювало її значення для подальшого вивчення проблеми. В монографії викладені наукові засади польської геральдики, з'ясовано, що до XIII ст. польська шляхта не мала гербів (вони з'явилися за панування Вацлава). Протягом XIII ст. вони запроваджувалися по всій Польщі, трохи раніше – у Сілезії. Гербом монарх нагороджував першого його носія за особисті видатні заслуги. Шляхетський герб став родовою ознакою і сприймався як дорогоцінний спадковий девіз. Герб мав свою назву, і до одного герба могла належати чимала кількість родин – “кільканадцять домів” (с.7). В монографії розглянуто 167 гербів. Дослідник звернув увагу на те, що місцеві герби (краківські та інші) дуже подібні між собою, але заперечив думку Ф.Пекосінського про їх генетичний зв'язок із скандинавськими рунами і відстоював їхню самобутність. При цьому значну частину своєї роботи учений присвятив аналізу найдавніших родових та особових знаків – польських печаток.

А.Малецький розглянув також міщанську геральдику, докладно описав її різні види, відзначивши, що польські міщани здавна мали різноманітні печатки, але ви-

²⁹ Halecki O. Antoni Małeki jako badarz dziejów piastowskich // *Kwartalnik Historyczny. Rocznik XXVIII*. Lwów, 1914. S.1–26.

глядом і призначенням вони відрізнялися від шляхетських гербів. Це були не родові, а приватні знаки, їх можна було замінити з волі особи, якій вони належали, протягом її життя. Печатки викарбовувалися як клеймо на різних речах, у часи панування Вітольда – і на монетах. Історія ж клейма дуже давня.

Про глибокий і багатоаспектний аналіз питань польської геральдики, здійснений ученим, свідчить також його спроба вийти за межі внутрішньої історії Польщі і виявити специфіку міждержавних стосунків у ділянці геральдики. Про цей аспект дослідження О.Галецький писав: “Малецький відкрив чи підійшов до відкриття питання про відношення польської геральдики до чеської”³⁰. Рецензент, на жаль, обмежився констатацією факту і не розкрив усього, що зробив дослідник у цьому напрямі.

Польсько-чеські геральдичні зв’язки А.Малецький розглядав на тридцяти сторінках другого тому “*Studia heraldyczne*” (с.292–323). Він встановив, що історія цих стосунків ще чекає на свого дослідника. Вивчення цієї проблеми утруднюється відсутністю праць з висвітленням стану чеської геральдики по століттях. Наявні ж публікації з чесько-моравської геральдики дали змогу вченому зіставити польські і чеські династичні знаки і встановити велику кількість спільних гербів, але чеські герби, на відміну від польських, не мали власних назв. Зробивши критичний огляд тогочасної літератури з геральдики, учений зупинився на двох питаннях: причини і час зближення польських і чеських аристократичних родин. Дослідник вважає, що наявність значної кількості спільних польсько-чеських гербів не можна сприймати лише як вияв звичайного розвитку, часткового переселення родин двох сусідніх народів чи навіть воєнних дій; діяли й інші чинники, при цьому він категорично заперечує політичний фактор: “Політика, урядова інтервенція не відігравали тут жодної ролі” (с.322), а поляки у другій половині XIII–на початку XIV ст. “не прагнули до корони Вацлава” (с.321). Зближення польсько-чеських аристократичних родин, на думку ученого, відбувалося між 1250–1306 (1316) рр., до коронації Владислава Локетки, і пов’язане було з приватними мотивами чи модою. Можливим був вплив й інших побічних факторів, наведених ученим. Водночас А.Малецький рекомендував

зайнятися ґрунтовним вивченням цієї справи, для чого потрібно спочатку проаналізувати чеські джерела, і подав їх перелік. Хоча від того часу минуло вже більше ста років, завдання дослідження польсько-чеської геральдики досі залишається актуальним.

У 1898 р. учений опублікував статтю “Значення Городельської унії 1413 р. з геральдичної точки зору”³¹, якою підтвердив свою увагу до зовнішніх зв’язків польської геральдики й водночас долучився до дискусії про походження і мотиви литовсько-руської геральдики. Дискусія з приводу правомірності бачення литовсько-руської геральдики як похідної від гербів польської шляхти проходила між Ф.Пекосінським і О.Яблоновським у 90-х роках XIX ст. Відповідно до Городельського акту 1413 р., п’ятдесят литовських шляхтичів одержали дозвіл прийняти польські герби як привілеї. У 1432 та 1434 рр. такі ж привілеї отримала руська шляхта. Ф.Пекосінський вважав, що до з’їзду в Городлі ані литовська, ані руська шляхта не мала жодних гербів, і їм не дозволено було брати інші герби, крім польської шляхти, тому всю литовсько-руську геральдику він зводив до геральдики польської, визнавав її похідною від неї. О.Яблоновський відстоював ін-

³⁰ Halecki O. Antoni Małeckii jako badacz dziejów piastowskich. S.13.

³¹ Małeckii A. Znaczenie unii horodelskiej 1413 z punktu widzenia heraldycznego // Kwartalnik Historyczny (Lwów). 1898. Zeszyt IV. S.751–762.

ший погляд: кожна геральдика оригінальна (*samodna*) та еkleктична, бо зазнає зовнішнього впливу, але в ній переважає своя, власна основа, що й визначає її окремішність.

А.Малецький вирішив перевірити докази дискутантів шляхом ретельного аналізу текстів оригіналів актів. Маючи значний досвід аналізу досліджень як гербів, так і різних девізів, печаток, родинних і особових знаків польської шляхти періоду раннього середньовіччя, учений поставив слушне запитання: чи дійсно польські герби витіснили початкові та родинні литовські і руські знаки, так що вони почали сприйматися як сестри польських гербів. В акті 1413 р. йшлося про дозвіл, а не наказ короля Владислава і великого князя Вітольда прийняти герби від польської шляхти. Оскільки в документі згадується про печатки, то, ймовірно, у литовців були якісь девізи, печаткові знаки. У документі від 15 жовтня 1432 р. йдеться про те, що руській шляхті надаються такі ж права і свободи, як і литовській. Вона може за посередництвом Литви брати польські герби, якщо побажає (с.758). Виявилось, що бажаючих було небагато. Це означає, що руська шляхта до початку XIV ст. мала свої геральдичні знаки (родові, особові, а можливо, і герби) і не зрікалася їх. Тому можна визнати лише певний вплив польської геральдики на руську, яка зберегла свої мотиви.

Отже, А.Малецький був не тільки видатним дослідником польської геральдики доби раннього середньовіччя, а й ініціатором вивчення у цій сфері міжслов'янських стосунків, зокрема, польсько-чеських та польсько-руських.

Наступною великою за обсягом і важливою за змістом є монографія А.Малецького “Лехіти в світлі історичної критики”, присвячена початкам польської держави, її саморозвитку, історії польської шляхти та етнонімам поляків (*Polonia, Polacy*) і ляхів (*Lachy, Lechy*). Книга є певною протиположністю гіпотезі історика Ф.Пекосінського, викладеній у низці його праць, про вирішальну роль в історії Польщі наїздів і династичне походження польської шляхти. Ф.Пекосінський стверджував, що в Польщі з самого початку існували дві відокремлені, замкнуті і повністю розмежовані між собою кастові верстви населення: одна мала привілеї і стояла високо над другою, яка була повністю залежною від першої. Цей устрій постав під зовнішнім впливом – внаслідок наїзду чужинців, які

сформулували шляхту і панували над полянами³². А.Малецький не сприйняв цю гіпотезу і ви-

сунув свою концепцію утворення польської держави і шляхти на власному, родинному ґрунті. Процес був тривалим і повільним, він розпочався ще в добу родових відносин. Верстви польського населення – наслідок самостійного розвитку польського народу. У формуванні польського суспільства помітну роль відіграло вільне сільське населення³³, яке хоч і було неоднорідним, однак своїм ставленням до землі до XIII ст. не розрізнялося. Польська шляхта складалася природним шляхом (*samodnie*) на ґрунті розширення родових стосунків у свого народу і в основному оформилася до середини XIII ст. У вирішенні цього питання певне місце займає польська геральдика. Отже, за концепцією А.Малецького, в основі польської держави лежало розширення родових зв'язків.

З темою розрізнення двох верств польського населення пов'язана теорія лехитів, які в середньовічній Польщі становили рицарські роди польської шляхти. Цю теорію, а також тлумачення слів “ляхи”, “лехіти” як чужинців дослідник вважав помилкови-

³² *Piekosiński Fr.* Najnowsze poglądy na wytworzenie się szlachty polskiej w wiekach średnich // *Kwartalnik Historyczny*. 1890. S.693.

³³ *Malecki A.* Wolna ludność włościańska w pierwszej dziejów polskich epoce // *Kwartalnik Historyczny*. 1897; *Z przeszłości dziejów*. Pomniejsze pisma. T.1. 1897. S.191–241.

ми, що з'явилися внаслідок перекручень текстів, непорозуміння і фантазії. При цьому наведений величезний, дуже цікавий ілюстративний матеріал.

Крім того, в книзі розглянута територія функціонування етнонімів “поляни” та “ляхи”, а для з'ясування первісного значення коренів цих слів застосовано порівняльно-історичний метод і відтворено корінь другого слова **leđ-*. Тоді реконструйоване слово **leđa-* мало означати “земля (поле) під паром”. Внаслідок етимологічного аналізу дослідник засвідчує, що між полянами, мешканцями полів, і *leđ-anami*, мешканцями **leđa*, колись не було семантичної різниці. Вона стала наслідком бігу часу чи різних культур. Учений вважає, що етнонім “ляхи”(лехи) спочатку стосувався лише південної частини країни і вживали його тоді південні і східні сусіди поляків.

Хоч праця А.Малецького мала опонентів, більшість учених (О.Галецький, Ю.Кляйнер та інші) визнали її ґрунтовною і цінною, такою, що стимулює увагу до поставленої проблем і містить багатий і вагомий матеріал для наступних студій.

У багатьох інших історичних працях³⁴ А.Малецький також порушував суттєві суспільні, рідше політичні питання, аналізував їх або висловлював свої спостереження, часом писав історико-літературні нариси³⁵. Дуже актуальними на свій час були розвідки ученого, в яких він торкався суміжних з історією дисциплін, зокрема, дипломатики, або допоміжних ділянок знань. Так, у великій статті про карні гривни (див. виноску 34), написаній на базі законодавчих документів і судових кодексів, не тільки йдеться про правові стосунки, систему грошових покарань у середньовічній Польщі, а й представлена еволюція штрафів, датована зміна їх вартості, що становить цінний матеріал для польської нумізматики.

Учений був також хорошим палеографом, підготував до друку й опублікував два дуже цінні давньопольські рукописи і подав до них свій коментар³⁶.

Майже в усіх своїх розвідках А.Малецький звертався до складних проблем, важливих для історії суспільства, розвитку науки і методів дослідження, збуджував зацікавлення, нашоувхував на пошук. Своїми працями він збагачував польську філологію та історіографію, сприяв їх розвитку. Він зробив також чималий внесок у розвиток освіти в Галичині, права якої наполегливо відстоював на різних рівнях. А.Малецький був автором реформи народних шкіл 1884 р.; в сеймі 1885 р. запропонував ввести в онімечених галицьких школах викладання частини предметів польською та українською мовами; від 1871 р. постійно займався справами школи у Львівській міській раді³⁷.

Багатогранна, активна і плідна науково-педагогічна та громадська діяльність А.Малецького була високо оцінена співвітчизниками та австрійським урядом ще за його життя. Науковці ж визнали професора першорядним філологом і істориком, засновником львівської “*zasłużonej szkoły polonistyki*”³⁸. У 1892 р. він був обраний почесним доктором права Львівського і Краківського університетів.

³⁴ *Malecki A.* Rewizya dziejów Polskich w pierwszych dwóch wiekach politycznego istnienia (962–1146) // *Przewodnik naukowy i literacki.* 1875; *Z przeszłości dziejów. Pomniejsze pisma.* T.1. 1896. S.3–70; *Grzywna karna w dawnej Polsce i pierwotna nasza grywna miennicza* // *Kwartalnik Historyczny.* 1893; *Ibid.* T.2. S.1–61; *W kwestii fałszerstwa dokumentów* // *Kwartalnik Historyczny.* 1904 та інші праці.

³⁵ *Malecki A.* Karta z dziejów Uniwersytetu Krakowskiego. Odczyt na posiedzeniu Akademii Umiejętności. 1874 // *Z przeszłości dziejów.* T.2. S.159–212.

³⁶ *Studium nad bullą Inocynciego II z roku 1136* // *Rocznik Towarzystwa Przyjaźni nauk.* 1894; *Kronika Baszka, czyli t.zw. Wielkopolska Kronika* // *Kwartalnik Historyczny.* 1894.

³⁷ *Skulska R.* *Z dziejów polskiej szkoły.* Lwów, 1963. S.36–37.

³⁸ *Ulewicz Tadeusz.* *Roman Pilat z perspektywy dwóch pokoleń* // *Pamiętnik literacki. Rocznik LIV. Zeszyt 3.*

Водночас вагомим є внесок професора А.Малецького у слов'янознавство і поза межами полоністики. Творчий доробок ученого у цій ділянці дає підстави визнати його одним із засновників славістичних студій у Львівському університеті і зачинателів вивчення міжслов'янських зв'язків у ділянці геральдики.

**THE CONTRIBUTION OF PROFESSOR ANTONI MALECKI
TO THE DEVELOPMENT OF SLAVONIC STUDIES**

Iraida GALENKO

L'viv Ivan Franko National University
1, Universytets'ka Str., L'viv, 79000
The Chair of General Linguistics

The scholarly and pedagogic activity of Professor A. Malecki within the context of Slavonic Studies is described in the article. It shows that a creative work of well known Polish philologist and historian went out beyond the limits of Polish Studies: he also was one of the founders of Slavonic Studies at L'viv University and of Slavonic Connection studies in the field of heraldic and took part in the researches of the Slavonic writings before epoch of Christianity.

Key words. Polish studies, the comparative and historical method, Slavonic studies, Slavonic Runes, heraldic studies.

Стаття надійшла до редколегії 13.12.02.
Прийнята до друку 24.01.03.